

ANNA ŚLIZ
MAREK S. SZCZEPAŃSKI
Opole

MIEDZY ETNICZNOŚCIĄ A NARODOWOŚCIĄ SOCJOLOGICZNE STUDIUM PRZYPADKU GRUPY GÓRNOŚLĄZAKÓW¹

HOMOGENIZACJA VS. HETEROGENIZACJA KULTUROWA

Świat początku XXI stulecia to zarówno świat kultur narodowych i etnicznych, jak i homogenizacji systemu kultury w skali globu. Procesowi uniformizacji kulturowej towarzyszy bowiem zjawisko powrotu do korzeni etnicznych i narodowych – *ethnos*. Zjawisko to ujął metaforycznie Benjamin Barber pisząc o McŚwiecie i Dżihadzie, które nie są przeciwko sobie, ale poprzez siebie². Ludzie akceptując globalne elementy systemu, chcą zachować odmiennność, stanowiącą o ich tożsamości indywidualnej i zbiorowej. Korzystając ze światowych osiągnięć cywilizacyjnych równocześnie są wierni własnemu językowi, tradycji czy religii. Manifestują własną kulturę, chcąc uzyskać znaczące miejsce w strukturze społeczeństwa w którym żyją. Taka sytuacja jest przypisana przede wszystkim mniejszościom etnicznym i narodowym, które żyjąc w ramach kultury dominującej chcą zachować własną, od niej odmienną. Równocześnie dążą do zajęcia znaczącego miejsca w społecznej strukturze nie tylko w wymiarze kulturowym, ale również ekonomicznym czy politycznym. W prezentowanym artykule chcemy podjąć problem grupy Ślązaków, którzy zamieszkują obszar Górnego Śląska – województwo śląskie i opolskie. Ich formalne istnienie potwierdziły dane Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. Do dzisiaj Ślązacy nie zostali jednak uznani ani za mniejszość etniczną, ani narodową w myśl ustawy o mniejszościach etnicznych i narodowych oraz języku regionalnym³. Sami Ślązacy zabiegają tymczasem o uznanie ich za grupę narodowościową, do tej pory bez powodzenia. Kim więc są Ślązacy i jakie jest ich miejsce w polskim społeczeństwie?

¹ Artykuł dotyczy wprowadzie regionu Górnego Śląska w jego historycznych granicach (część obecnego województwa śląskiego i województwo opolskie), ale z powodów stylistycznych w opracowaniu pojawiają się również terminy: Śląsk i Ślązacy.

² B.R. Barber, *Dżihad kontra McŚwiat*, Warszawa 1997.

³ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 r.

ETNICZNOŚĆ A NARODOWOŚĆ

Dla socjologicznego określenia Ślązaków używa się bezpiecznego terminu grupa, chociaż oni sami chcą zostać uznani za narodowość. Wyrazem takiej dążności jest zarówno powstanie Związku Ludności Narodowości Śląskiej w Katowicach, który wciąż stara się o rejestrację, jak i zarejestrowane w Opolu Stowarzyszenie Osób Narodowości Śląskiej. Nie wnikając w spory definicyjne należy przybliżyć socjologiczne rozumienie dwóch zasadniczych pojęć: etniczności i narodowości. Pojęcie etniczności prosto koresponduje z socjologiczną definicją grupy etnicznej, której pełniejsze rozumienie zaprezentował już Max Weber.

„Grupami etnicznymi nazywamy te grupy ludzi, które wyznają subiektywną wiarę w swe wspólne pochodzenie z uwagi na podobieństwo typu fizycznego, zwyczaju lub obu tych czynników albo z uwagi na wspomnienia kolonizacji lub migracji; wiara ta musi być istotna dla propagowania kształtowania się grupy; i przeciwnie, nie ma znaczenia to, czy istnieją jakiekolwiek obiektywne związki krwi”⁴.

Rozumienie grupy etnicznej przez Webera jest szerokie i obejmuje zarówno narody, mniejszości narodowe, grupy autochtoniczne, jak i grupy o imigracyjnym rodowodzie. Ślązacy są autochtonami na terytorium Górnego Śląska, a więc są grupą etniczną w rozumieniu niemieckiego socjologa. W latach 70. XX w. grupa etniczna była utożsamiana z etnicznością, co trwało praktycznie do 1974 r., kiedy grupa amerykańskich socjologów opublikowała zbiór tekstów pod wspólnym tytułem *Ethnicity*⁵. W pracy tej opisano nie tylko stosunki międzyetniczne w pluralistycznym społeczeństwie amerykańskim, ale także badania nad specyfiką etnicznej grup. Podkreślano ich kulturową odrębność⁶. Teoria etniczności sformułowana przez cytowanych socjologów za podstawowe jej przejawy uznała czynniki kulturowe. Ich znaczenie wynika z dziedzictwa kulturowego, wspólnie kultywowanej tradycji i wspólnych losów grupy ukształtowanej w toku emigracji i adaptacji do nowego środowiska⁷. Ten element rozumienia etniczności wydaje się ważniejszy w kontekście walki Ślązaków o własną narodowość. Ślązacy nie znaleźli się bowiem na terytorium Górnego Śląska w wyniku emigracji, ale są jego rdzenną ludnością. Jest faktem, że Ślązaków definiuje wiele cech, które są przypisane rozumieniu etniczności. Przywołując klasyczny spór pomiędzy primordializmem⁸

⁴ J. Mucha, *Codziennosc i odświętnosc*, Warszawa 1996, s. 20.

⁵ *Ethnicity. Theory and Experience*, Eds. N. Glazer, D. Moynihan, New York 1975.

⁶ A. Posern-Zieliński, *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*, Wrocław 1982, s. 12-13.

⁷ *Ibidem*, s. 12-13.

⁸ Primordializm to rodzaj więzi konstytuujący grupę poprzez wspólną kulturę, religię i pochodzenie. Ten typ więzi jest wciąż obecny w grupie, co zapewnia jej ciągłość: E. Shils, *Primordial, Personal Sacred, and Civil Ties*, „British Journal of Sociology” 1957, vol. 8, s. 130-145.

a sytuacjonizmem⁹ Nathan Glazer i Daniel P. Moynihan uznali etniczność za świadomą identyfikację grupową w kwestii kultury i tradycji. To specyficzna kategoria poczucia etnicznego, przejawiającego się przede wszystkim w ich sentymentach, upodobaniach i wrażliwości, czyli w świadomości i osobowości. Nathan Glazer uznał etniczność za pewien rodzaj etnicznej świadomości, składającej się po części z „nostalgii”, po części z „ideologii” etnicznej. Krótko zarysowane definicyjne ujęcie etniczności postrzega ją jako trzon przekonań, sentymenty i wartości własnej tradycji. Taką sytuację obserwujemy wobec grupy Górnoślązaków, którzy są wierni tradycji odmiennej od tradycji Polski. Na fundamencie owej odmienności walczą nie o etniczność – ta już ich charakteryzuje – ale o uzyskanie statusu narodowości, czyli uznania ich za członków narodu śląskiego. Stąd ważne jest podkreślenie, że w literaturze socjologicznej grupy etniczne bywają uznawane za załączki narodów, co zamazuje granice między nimi:

„Tworzenie się zbiorowości narodowych na podstawach etnicznych jest procesem historycznym o różnorodnych wariantach. Wielu autorów zdecydowanie akceptuje etniczne źródła narodów (...). Grupę etniczną traktuje się jako fazę protonarodu”¹⁰.

W powyższym kontekście należy zauważyć, że uznanie pewnej grupy za naród, a nie grupę etniczną niesie ze sobą poważne konsekwencje polityczne – tylko naród może upominać się o prawa do własnej suwerenności, chociaż nie jest to warunek konieczny¹¹. Jak pisał Max Weber, odczucia wspólnotowości określane jako narodowe wypływają z wielu źródeł: „wspólne wspomnienia polityczne, wyznanie, a także wspólnota językowa, w końcu naturalnie również rasowo uwarunkowany habitus”¹². Bronisław Malinowski uważał, że z grupą narodową związana jest dojrzała kultura, która pomimo wewnętrznego zróżnicowania jest spójna¹³, a członkowie grupy są świadomi przynależności i odczuwają łączące ich więzi. Tymczasem członkowie grupy etnicznej nie zawsze są świadomi przynależności do określonej grupy i więzi etnicznych łączących wszystkich członków. Jeśli tak spojrzymy na grupę Ślązaków, to widać wyraźniej dlaczego chcą być uznani za narodowość, a mniej za etniczność. Kim więc są dzisiejsi Ślązacy?

HISTORIA ŚLĄSKA I JEGO MIESZKAŃCÓW – KONTEKSTY

W starożytności tereny dzisiejszego Śląska zamieszkiwały ludy celtycko-germańskie. Od VII w. teren ten znalazł się bezsprzecznie w zasięgu kultury słowiańskiej. Udokumentowana historia Górnego Śląska, jako najbardziej

⁹ Sytuacjonizm – zbiorowości etniczne aktualizują swoje odrębne cechy w określonych sytuacjach: G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1998, s. 28-30.

¹⁰ A. Kłosowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 46.

¹¹ J. Kurczewska, *Naród*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 2, Warszawa 1999, s. 290.

¹² M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 317.

¹³ B. Malinowski, *Szkice z teorii kultury*, Warszawa 1958, s. 47.

zróznicowanego kulturowo obszaru współczesnej Polski, sięga czasów Piastów śląskich, kiedy proces kolonizacji zwiększył liczbę ludności niemieckiej w miastach i na wsi oraz w klasztorach żeńskich i męskich. Coraz częściej posługiwano się niemieckim językiem oraz otaczano rycerstwem i duchowieństwem niemieckim. Wzbudzało to niezadowolenie ludności polskiej, która do XVII w. stanowiła większość mieszkańców Śląska, a kolejno stawała się wyłącznie oazą w „niemczyźnie po lewej stronie Odry”¹⁴. Podporządkowanie księstw górnośląskich Koronie Czeskiej włączyło te ziemie w domenę kultury czesko-niemieckiej, gdzie język czeski obowiązywał do XVIII w., a od XVI w. towarzyszył mu język niemiecki. W rezultacie wojen śląskich w XVIII w. ziemie górnośląskie znalazły się w większości w granicach Prus, które nie zmieniły charakteru ziemi zamieszkiwanej przez Polaków, Niemców, Morawian (Czechów) i Żydów. Wraz z procesem industrializacji Górnego Śląska na teren ten napływała coraz liczniejsza rzesza Niemców zatrudnianych jako kadra techniczna, nauczyciele i kupcy¹⁵. Życie Polaków, Niemców, Czechów i Żydów na Górnym Śląsku, podobnie jak cały górnośląski świat, zmieniało swój status z upływem kolejnych wieków. W okresie międzywojennym, jak pisał Wojciech Korfanty, 1/3 ludności zamieszkującej polską część Górnego Śląska nie miała skryształizowanej świadomości polskiej czy niemieckiej i określiła się jako Ślązacy. To pierwsza tak wyraźna autoidentyfikacja autochtonów. W czasie trzech powstań śląskich walczyli oni bądź po stronie niemieckiej, bądź polskiej w zależności od poglądów¹⁶. Już ta sytuacja pokazuje w jak niejednoznacznej sytuacji identyfikacyjnej znajdowała się grupa śląskich autochtonów. Najtragiczniejszy okres w relacjach między ludnością polską, niemiecką, czeską i żydowską oraz autochtoniczną to czas II wojny światowej i lata tuż po jej zakończeniu. Wówczas to ludność niemiecka, zamieszkująca ziemie Górnego Śląska, została przesiedlona do Niemiec, a na terytorium Śląska coraz liczniej przybywała ludność z terenów Polski centralnej i wschodniej. Górny Śląsk pozostawał zatem kulturowym tygłem,

„w którym mieszały się doświadczenia kulturowe i historyczne ludności miejscowej, poddanej szczególnej lustracji przez władzę ludową ze względu na przynależność do różnych list narodowych z okresu wojny (tak zwana volkslista), napływowej ludności z centralnej i wschodniej Polski, przesiedleńców z terenów II Rzeczypospolitej wcielonych w 1945 roku do ZSRR oraz repatriantów z Francji i Belgii [...] wraz z ludnością polską na Górnym Śląsku przyjechali między innymi Ukraińcy przyznający się do polskości, jako że byli obywatelami II Rzeczypospolitej oraz Żydzi ze wschodnich terenów Rzeczypospolitej”¹⁷.

Przedstawicielom mniejszości narodowych, etnicznych i grupie autochtonów zamieszkujących teren Śląska towarzyszyła coraz bardziej liczna rzesza Polaków.

¹⁴ L. Szaraniec, *Wielokulturowość Górnego Śląska*, Katowice 2007, s. 7.

¹⁵ *Ibidem*, s. 7-8.

¹⁶ M. Czapliński, E. Kaszuba, G. Wąs, R. Żerelik, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 395.

¹⁷ L. Szaraniec, *op. cit.*, s. 10.

Na bazie procesu industrializacji migrowali oni z różnych kulturowych regionów Polski w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia. Tymczasem w latach 70. ubiegłego wieku w ramach łączenia rodzin z terytorium Górnego Śląska wyjechała liczna grupa ludności autochtonicznej, osiedlając się w Niemczech, w przemysłowych ośrodkach Westfalii i Północnej Nadrenii. Wraz z tą ludnością terytorium górnośląskie opuszczała mniejszość żydowska, udająca się bądź to do krajów Europy Zachodniej czy Stanów Zjednoczonych Ameryki, bądź do Izraela.

Okres realnego socjalizmu to rozmaite wysiłki w celu integracji zróżnicowanego pod względem kulturowym i narodowym Górnego Śląska. Działalność ówczesnych władz to między innymi wprowadzanie odpowiedniego systemu szkolnego i oświatowo-kulturalnego oraz specjalnie zaprogramowane media. Kultywowanie tradycji mniejszości narodowych, etnicznych czy śląskich odbywało się wyłącznie w sferze prywatnej, wzmacnianej niekiedy przez kościół. Wejście Polski na drogę wolności i demokratyzacji przywróciło atmosferę pluralizmu kulturowego. Jego empiryczną egzemplifikacją są wyniki kolejnych Narodowych Spisów Powszechnych (2002 i 2011), które ukazały stopień zróżnicowania kulturowego Polski, jej regionów w tym Górnego Śląska.

ŚLĄSKA IDENTYFIKACJA NARODOWA

Najbardziej widocznymi mniejszościami zamieszkującymi terytorium Górnego Śląska są mniejszość niemiecka i Ślązacy. Przedstawiciele pozostałych grup mniejszościowych nie stanowią znaczących społeczności, chociaż wymienić należy przedstawicieli mniejszości czeskiej, romskiej czy żydowskiej. Z uwagi na prezentowaną w artykule problematykę skupimy uwagę na grupie Ślązaków, którzy zamieszkują wyłącznie w granicach Górnego Śląska. Podczas Narodowego Spisu Powszechnego, który odbył się w Polsce w 2002 r., narodowość śląską zadeklarowały 173 153 osoby – 148 500 mieszkańców województwa śląskiego i 24 200 osób w województwie opolskim. W 2002 r. na obszarze polskiej części Śląska Cieszyńskiego (powiat cieszyński, powiat bielski, Bielsko-Biała) narodowość śląską zadeklarowało 1045 osób¹⁸. Tymczasem wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r. ujawniły, że narodowość śląską zadeklarowało 817 tys. osób – 362 tys. jako jedyną. Natomiast śląską identyfikację narodową jako pierwszą zadeklarowało 418 tys. osób¹⁹. Trudno jest jednak porównywać dane obydwu spisów. W 2002 r. należało bowiem wskazać tylko jedną narodowość, a w 2011 r. można było jednocześnie zadeklarować narodowość i przynależność

¹⁸ Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002. Główny Urząd Statystyczny (on-line); (dostęp: grudzień 2010).

¹⁹ Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport: www.stat.gov.pl/cps/rde/xber/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf (2013.06.09).

do wielu wspólnot narodowych lub etnicznych²⁰. Liczba identyfikacji z narodowością śląską rozbudziła wśród członków grupy chęć walki o uznanie Ślązaków za narodowość. Wyniki spisu stały się ważnym argumentem wśród zwolenników takiej przyszłości, którzy skupieni są przede wszystkim w Związku Ludności Narodowości Śląskiej w Katowicach i Stowarzyszeniu Osób Narodowości Śląskiej w Opolu, które to Stowarzyszenie zostało zarejestrowane przez sąd rejestracyjny w Opolu w grudniu 2011 r.²¹ – we wrześniu 2012 r. sąd odrzucił apelację prokuratury od decyzji podjętej przez sąd rejestracyjny w grudniu 2011 r.²² Tymczasem Związek Ludności Narodowości Śląskiej wciąż walczy o rejestrację. Opowiadający się za tezą o istnieniu narodowości śląskiej uznają jej odrębność od narodowości polskiej, niemieckiej, czeskiej czy słowackiej w kontekście posiadania własnej kultury, historii i języka. Jednak śląska narodowość nie jest uznawana przez żadne państwo, a polski Sąd Najwyższy w 1998 i 2007 r. przyjął, że w społecznej świadomości Ślązacy nie są uznawani za odrębną grupę narodową i podtrzymał wyrok Sądu Rejonowego w Katowicach z marca 2006 r.²³ Wówczas sąd odmówił wpisania Związku Ludności Narodowości Śląskiej do rejestru:

„Sąd Okręgowy stwierdził, że pojęcie ‘narodowość’ jest pochodne od pojęcia ‘narodu’, a ‘naród’ jako kategoria pojęcia wymaga istnienia zorganizowanej społeczności. To istnienie zorganizowanej społeczności mogącej być traktowaną jako odrębny naród, wymaga między innymi, by tak postrzegał ją ustawodawca bądź inni ludzie. Nie jest bowiem wystarczające dla przyjęcia istnienia odrębnego narodu śląskiego i narodowości śląskiej – samo wewnętrzne przekonanie o tym grupy ludzi, czy nawet deklarowanie takiej narodowości w spisach powszechnych. Naród śląski (narodowość śląska) nie istnieje w powszechnej świadomości, ani też w aktach prawnych. Postrzeganie odrębności Ślązaków (językowe, obyczajowe...) wiąże się raczej z historycznymi regionami (Górny Śląsk, Dolny Śląsk, Śląsk Cieszyński) kraju, a nie z istnieniem narodu śląskiego”²⁴.

Wcześniej, w 2004 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka odrzucił skargę na postanowienie nierejestracji Związku Ludności Narodowości Śląskiej przez Sąd Rejonowy w Katowicach w 1998 r. Równocześnie Trybunał nie zajął stanowiska w kwestii istnienia bądź nieistnienia narodowości śląskiej²⁵. Z powyższych faktów wynika, że rejestracja Związku Ludności Narodowości Śląskiej stanowiłaby równoważność uznania Ślązaków za narodowość. Tymczasem taka zależność wydaje się nie istnieć wobec Stowarzyszenia Osób Narodowości Śląskiej. Otrzymało ono

²⁰ www.ceo.org.pl/pl/online/6/mniejszosci-narodowe-w-liczbach (2013.06.05).

²¹ www.slonzoki.org (2013.06.08).

²² *Jest decyzja sądu w sprawie Stowarzyszenia Osób Narodowości Śląskiej*, „Nowa Trybuna Opolska”, 7.09.2012.

²³ Postanowienie z dnia 14.02.2007, III SK 20/06; www.prawo.money.pl/orzecznictwo/sad_najwyzszy/postanowienie (2013.06.09).

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Wyrok Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 17 lutego 2004 r. w sprawie Gorzelik i inni przeciwko Polsce (skarga 44158/98), Gorzelik et autres c. Polotne/and Others v. Poland [GC], no/no. 44158/98, CEDH/ECHR 2004.

formalną instytucjonalizację, ale nie powiązano tego faktu z uznaniem Ślązaków za narodowość. Ślązacy wciąż myślą o własnej narodowości, chociaż dzisiaj bardziej skupiają się na działalności kulturowej i politycznej, niż rejestracji własnej narodowości

KULTURA ŚLĄZAKÓW – INSTYTUCJE I IMPONDERABILIA

Elementem konstytutywnym grupy narodowej jest zarówno obiektywne, jak i subiektywne poczucie kulturowej odrębności. Odrębność tę tworzą: wspólna pamięć historyczna, przywiązanie do terytorium, tradycja (obyczaje i zwyczaje), religia czy język. Max Weber analizując rozumienie narodowości, pisał:

„Polaków z Górnego Śląska nie cechowało – przynajmniej w istotnym stopniu – do niedawna w zasadzie żadne takie świadome polskie ‘poczucie narodowe’, które sprawiałoby, że uznawaliby się oni za pozostających w opozycji do, opierającego się głównie na bazie niemieckiej wspólnoty językowej, pruskiego związku politycznego. Byli lojalnymi, jeśli nawet pasywnymi ‘Prusakami’, choć nie byli ‘Niemcami’ zainteresowanymi jakoś istnieniem narodowego związku politycznego ‘Rzeszy Niemieckiej’, i nie odczuwali, przynajmniej w masie, żadnej świadomej, a przynajmniej żadnej silnej potrzeby oddzielenia się od mówiących po niemiecku współobywateli. Nie istniało tu zatem wcale, wykształcające się na podłożu wspólnoty językowej, ‘poczucie narodowe’, a o ‘wspólnocie kultury’, przy jej braku nie mogło być mowy”²⁶.

Słowa te mówią o zróżnicowaniu identyfikacyjnym rdzennej ludności Śląska, która do dzisiaj nie uzyskała jednoznacznej definicji własnej narodowości, a nawet etniczności.

Górny Śląsk to region pogranicza kulturowego, ulokowany peryferyjnie i kresowo wobec centrów polityczno-administracyjnych, ale równocześnie z wyraźną świadomością społecznej odrębności. Mimo kresowego usytuowania, region był drugim pod względem ważności, obok Zagłębia Ruhry, obszarem przemysłowym najpierw Prus, a później zjednoczonych Niemiec. Tutaj zainstalowano jedną z pierwszych na kontynencie maszyn parowych, tutaj też opracowano recepturę, wprowadzonego na rynek w 1911 r. kremu Nivea, wynaleziono prysznic, wcześniej uruchomiono tramwaje. Jednakże tutaj też notowano powszechny alfabetyzm, ale dwunastu mieszkańców historycznego Śląska nagrodzono Noblem w zakresie fizyki, chemii czy ekonomii. Również w okresie realnego socjalizmu Śląsk wyróżniał się intensywną industrializacją, a dzisiaj stanowi jeden z najprężniej rozwijających się regionów Rzeczypospolitej.

Regionalny – górnośląski układ kultury stanowi natomiast wynik wieloletniego przenikania licznych kultur i tradycji o zróżnicowanej proveniencji²⁷. Cechą

²⁶ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*..., s. 316.

²⁷ Z. Staszczak, *Pogranicze polsko-niemieckie jako pogranicze etnograficzne*, Poznań 1978; K. Kwaśniewski, *Zderzenie kultur. Tożsamość a aspekty konfliktów i tolerancji*, Warszawa 1982; Z. Rykiel, *Region przygraniczny jako przedmiot badań geograficznych*, „Przegląd Geograficzny”, 1990/t. 62.

charakterystyczną regionu Górnego Śląska jest fakt, że w ciągu wieków podlegał on oddziaływaniom rozmaitych systemów kulturowych, polityczno-administracyjnych i gospodarczych. W rezultacie, zamieszkującą je ludność cechują niejednoznaczne i zróżnicowane opcje narodowe, a narodowy indyferentyzm nie jest zjawiskiem marginalnym. Zmiany przynależności państwowej Śląska, typowego regionu pogranicza, są bardzo istotnym i brzemiennym w skutki procesem historycznym. Gdyby posłużyć się skrótem historycznym, Górny Śląsk w ciągu ostatnich dziesięciu wieków znalazł się w kręgu politycznych oddziaływań wielkomorawskich, czeskich, polskich, ponownie czeskich, austriackich, pruskich, a po plebiscycie – polskich, niemieckich i czeskich. Istotną konstatacją jest twierdzenie, że Śląsk od pradziejów był w sensie kulturowym i cywilizacyjnym, a nie tylko geograficznym, częścią Europy i dzielił jej losy, choć jednocześnie utrzymywał własną specyfikę. Elementami tej specyfiki jest regionalny system kultury – swoista śląskość, która wyraża się przede wszystkim w kulturze popularnej: we wszelkiego rodzaju festynach, biesiadach śląskich, kuchni śląskiej, kultywowanych zwyczajach i lokalnych uroczystościach, poprzez śląskie szlagiery i programy estradowe. Wyraża się poprzez kontakty rodzinne i sąsiedzkie, które stanowią trwałą zrab śląskich więzi²⁸. Przykładem tradycji Ślązaków jest chociażby bardzo uroczyste świętowanie odpustów parafialnych, czy pięćdziesiątych urodzin (Abraham). Ważnym elementem śląskiej tradycji jest regionalna kuchnia. Kluski śląskie z roladą i modrą kapustą to niemal obowiązkowy obiad niedzielny w każdym śląskim domu. Tak więc silne więzi rodzinne są ważniejszym elementem śląskiego świata. Ale kultura śląska ma także wymiar publiczny, chociażby poprzez media jak Radio Katowice, które organizuje m.in. konkursy gwarowe „Po naszymu, czyli po Śląsku”. Radio Piekary reklamuje się „Na Śląsku, o Śląsku, po Śląsku”²⁹. Jeśli już wspominamy o gwarze czy mowie śląskiej to musimy pamiętać, że od kilku lat w Sejmie RP toczą się dyskusje na temat uznania mowy śląskiej za język regionalny. Chodzi o nadanie statusu języka regionalnego śląskiej mowie. W obowiązującej w Polsce ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym Ślązacy nie są uznawani za mniejszość etniczną, a śląska mowa za język regionalny, tak jak ma to miejsce wobec języka kaszubskiego³⁰. W Sejmie trwają prace nad nowelizacją zapisu o języku regionalnym w kierunku uznania za takowy mowy śląskiej. Spełnia ona bowiem kryteria definicji języka regionalnego podane w Europejskiej Karcie Języków Regionalnych lub Mniejszościowych sporządzonej w Strasburgu 5 listopada 1992 r. W cytowanym dokumencie przyjęto, że język regionalny jest tradycyjnie używany przez obywateli danego państwa, którzy stanowią mniejszość,

²⁸ J. Kijonka-Niezabitowska, *Z problemów narodowości i tożsamości śląskiej – dylematy i wybory*, „Studia Socjologiczne” nr 4/2009, s. 101.

²⁹ *Ibidem*, s. 101.

³⁰ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 r.

nie jest dialektem języka oficjalnego, w tym przypadku polskiego, jak również nie jest językiem imigrantów. Istotą ludzi identyfikujących się jako Ślązacy jest dbałość o kulturę i tradycję górnośląskiego regionu, z czego na plan pierwszy wysuwa się właśnie dążenie do uznania mowy śląskiej za język regionalny³¹. Od kilku lat w Sejmie Rzeczypospolitej odbywają się debaty zmierzające do uznania Ślązaków za mniejszość narodową, a ich mowę za język regionalny. Dysputa i spory trwają i angażują nie tylko polityków, ale językoznawców, antropologów, socjologów i politologów. Kolejny raz byliśmy świadkami ożywionej, ale i kontrowersyjnej dyskusji o śląskim języku w końcu sierpnia 2012 r. w czasie obrad sejmowej komisji do spraw mniejszości narodowych i regionalnych. I znowu mowa śląska nie uzyskała statusu języka, ale z pewnością starania będą miały dalszą historię. W nurt troski o śląską *godkę* ważne miejsce zajmują nie tylko pojedyncze osoby, jak Kazimierz Kutz, ale również organizacje, jak Ruch Autonomii Śląska, którego najważniejszym celem jest jednak walka o autonomię Górnego Śląska na wzór autonomii z okresu II Rzeczypospolitej.

AUTONOMIA GÓRNEGO ŚLĄSKA? – AKTORZY I IDEE³²

Zmienna przynależność państwowa odegrała szczególną rolę w dezintegracji i społecznej dekonstrukcji śląskiej zbiorowości regionalnej. Jak wolno sądzić plebiscyt (20 marca 1921) i trzy powstania śląskie (sierpień 1919, sierpień 1920, maj-lipiec 1921) przyspieszyły te dezintegracyjne procesy w sposób gwałtowny. W rezultacie decyzji politycznych podzielono zwarty terytorialnie i społecznie obszar. Plemiennosc górnośląska została trwale i bezpowrotnie naruszona.

Najistotniejsze z punktu widzenia politycznych losów Górnego Śląska zdaje się być utworzenie po I wojnie światowej województwa śląskiego. Zrobił to Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polski – Ustawa konstytucyjna z 15 lipca 1920 r. Ta jednostka administracyjno-polityczna postrzegana była jako ziszczenie dążeń autonomicznych i separatystycznych, które uwidaczniały się w przeszłości w działaniach Hansa Georga von Praschmy, Karla Ulitzki, Hansa Lukaschka, Ewalda Latacza, ale także Wojciecha Korfantego (wybranego do *Reichstagu* w 1907 r.), Adama Napieralskiego, Jana Kapicy. Wszyscy oni, choć z bardzo różnych powodów, zabiegali w pierwszych dekadach XX stulecia o wyodrębnienie Górnego Śląska od prowincji śląskiej i nadanie tej drugiej statusu autonomicznego, wcześniej w granicach Prus, później – Polski.

Województwo śląskie zaczęło funkcjonować jako samodzielna jednostka administracyjna dopiero po wkroczeniu wojsk polskich na przyznaną Polsce część

³¹ Ibidem.

³² W tej części artykułu wykorzystujemy fragmenty tekstu: M. S. Szczepański, A. Śliz, *Die Bewegung für die Autonomie Schlesiens (RAS)*, „Polen-Analysen”, Deutsches Polen Institut Darmstadt und Forschungsstelle Osteurope, Bremem 112/03.07.2012.

obszaru plebiscytowego. Nastąpiło to między 17 czerwca a 4 lipca 1922 r. Sejm Ustawodawczy nadał nowo utworzonemu województwu autonomię, której symbolicznymi instytucjami były: Sejm Śląski oraz Skarb Śląski, stanowiący rodzaj regionalnego ministerstwa skarbu. Sejm Śląski otrzymał szerokie kompetencje związane z polityką wewnętrzną i życiem codziennym województwa, z pominięciem spraw zagranicznych i zagadnień wojskowych. Warto równocześnie podkreślić, że Sejm Śląski o rozbudowanych, przynajmniej nominalnie, kompetencjach ustawodawczych, ograniczany był, po zamachu majowym, w swoich poczynaniach przez wpływowego i wspieranego przez rząd centralny i marszałka Józefa Piłsudskiego wojewodę Michała Grażyńskiego³³.

Odrębną instytucję stanowił Skarb Śląski i związana z nim zasada *tangenty*, czyli zachowanie około 50% śląskich dochodów na miejscu i ekspediovanie pozostałej części do skarbu Rzeczypospolitej. Kres autonomii regionalnej Śląska położyła Ustawa Konstytucyjna Krajowej Rady Narodowej z 6 maja 1945 r. Wielu regionalnych badaczy podważa jednak prawomocność tej politycznej decyzji, podjętej przez powojenne władze komunistyczne. Polska transformacja lat 90. XX w. ponownie ujawniła marzenia o autonomicznym regionie Śląska.

Marzenie to zostało zinstytucjonalizowane poprzez stworzenie Ruchu Autonomii Śląska (RAŚ). Stowarzyszenie to zostało utworzone w styczniu 1990 r. Dzisiaj RAŚ skupia, wedle działaczy, około 7 tys. członków mieszkających w większości w województwie śląskim. Zasadniczym celem statutowym Ruchu jest utworzenie autonomicznego regionu w historycznych granicach Górnego Śląska. W Statucie Ruchu stawiane cele zostały określone znacznie szerzej:

- „1. uzyskanie przez Śląsk autonomii w ramach dojrzałej decentralizacji Rzeczypospolitej Polskiej,
2. pogłębianie tożsamości regionalnej wśród mieszkańców Śląska i innych regionów Rzeczypospolitej Polskiej,
3. kształtowanie i rozwijanie wśród ludności Śląska aktywnej postawy obywatelskiej,
4. współuczestniczenie w integracji wszystkich zamieszkujących Śląsk, bez względu na opcje etniczne,
5. podejmowanie aktywnych działań mających na celu ochronę środowiska naturalnego oraz spuścizny materialnej i duchowej przodków,
6. upowszechnianie praw człowieka oraz swobód obywatelskich,
7. działanie na rzecz integracji europejskiej oraz rozwijanie kontaktów i współpracy między społecznościami,
8. utrzymywanie z śląską diasporą kontaktów kulturowych i ekonomicznych oraz podtrzymywanie wśród niej więzi emocjonalnych ze stronami ojczystymi,
9. promocja i kształtowanie pozytywnego wizerunku Śląska,
10. promowanie różnorodności językowej i mowy śląskiej”³⁴.

Jako ścieżki realizacji jasno sformułowanych celów Ruch odwołuje się między innymi do dużej aktywności członków w życiu publicznym: działalności na rzecz społeczności lokalnej, wspierania działalności kulturalnej i edukacyjnej, pracy z młodzieżą, propagowania idei autonomii i regionalizmu. Warto w tym kontekście

³³ A. Klich, *Bez mitów. Portrety ze Śląska*, Gdynia 2007.

³⁴ Statut Ruchu Autonomii Śląska, rozdział II – Cele, środki i metody działania, §12: www.autonomia.pl (2012.06.13).

wspomnieć o organizowanych przez RAŚ Górnślaskich Dniach Dziedzictwa, akcjach ratowania zabytków przemysłowych, licznych przedsięwzięciach edukacyjnych, podejmowanych zarówno w wymiarze realnym, jak i wirtualnym.

W idei Ruch Autonomii Śląska powołuje się wyraźnie na posiadanie autonomii w okresie II Rzeczypospolitej przez województwo śląskie. Jednocześnie wyraźne są referencje do sytuacji współczesnej Hiszpanii, zwłaszcza Katalonii. Trzeba zdecydowanie podkreślić, że RAŚ odżegnuje się od poglądów separatystycznych, ale uważa, że szeroka autonomia w ramach Rzeczypospolitej Polskiej jest najkorzystniejszą formą funkcjonowania dla Śląska. Dlatego też Ruch od początku eksponował konieczność reformy ustrojowej kraju, uwzględniając regionalne odrębności, które winny respektować poczucie tożsamości grup regionalnych, etnicznych i narodowych oraz aspiracje do manifestowania form politycznej autonomii. Dlatego RAŚ ma charakter wyłącznie regionalny, którego fundamentalnym celem działania jest modernizacja administracyjna Polski w kierunku Rzeczypospolitej autonomicznych regionów, co znalazło wyraz w projekcie zmian w Konstytucji RP przedstawionym przez Ruch:

„Konstytucja opiera się na nierozdzielnej jedności Rzeczypospolitej Polskiej, wspólnej i niepodzielnej ojczyzny wszystkich jej obywateli, a także uznaje i zapewnia prawo do autonomii terytorialnej stanowiących ją regionów oraz solidarności między wszystkimi. W drodze ustawy tworzy się także jednostki samorządu terytorialnego, uczestniczące w sprawowaniu władzy publicznej”³⁵.

Poziom autonomii regionów zgodnie z założeniami byłby zróżnicowany – wzór hiszpański – jako wyraz siły tożsamości kulturowej (język, religia, tradycja), ale także stopnia rozwoju gospodarczego.

Ruch Autonomii Śląska grupuje osoby związane z wartościami kulturalnymi i cywilizacyjnymi regionu, jednak niekoniecznie pochodzenia rodzimego. W „Biuletynie Informacyjnym” RAŚ można przeczytać, że jako cel stawia on sobie

„uzyskanie przez Śląsk pełnych, należnych Mu praw wynikających nade wszystko z siły potencjału gospodarczego, bogactw naturalnych tej Ziemi, minerałów i węgla. Droga, po której kroczymy jest zbudowana na fundamencie prawa do stanowienia o swoim losie przez ludzi tej Ziemi”.

RAŚ od początku swojego powstania ma względnie klarowny i jednoznaczny pogląd na kształt autonomicznego Śląska i zasady jego funkcjonowania. Podstawą przyszłych decyzji regionalizacyjnych w tej części Polski winna być, zdaniem RAŚ, restytucja Autonomii Śląska oparta na Ustawie konstytucyjnej z 15 lipca 1920 r.

³⁵ Projekt zmian Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997. Rozdział I „Rzeczpospolita” art. 3. pkt. 1 i 2, www.autonomia.pl/n/konstytucja (z dnia 13 czerwca 2012).

GÓRNOŚLĄSKIE REWINDYKACJE

Grupa Górnoszlązaków wzbudza wiele emocji nie tylko wśród mieszkańców Górnego Śląska, ale wśród wielu Polaków z różnych regionów Rzeczypospolitej. Emocje te odnoszą się zarówno do kwestii związanej z dążeniem Ślązaków do oficjalnego uznania ich za narodowość, jak i politycznej działalności związanej z uzyskaniem autonomii Górnego Śląska w granicach Rzeczypospolitej. Jesteśmy świadomi, że te dwa wymiary nie są tożsame, ale trudno nie dostrzegać między nimi związku. Prace na rzecz narodowości śląskiej to z jednej strony wysnuwanie argumentów związanych z wynikami Narodowych Spisów Powszechnych (2002 i 2011). Ukazały one wysoki poziom autoidentyfikacji mieszkańców Śląska ze śląską narodowością. Z drugiej działalność na rzecz utrwalania śląskiego systemu kulturowego, którego celem jest pokazanie dojrzałej i odmiennej od polskiej kultury śląskiej. Walka o autonomię Górnego Śląska to działalność przede wszystkim polityczna, chociaż nakierowana również na manifestację śląskiej kultury. To, co najbardziej zbliża te dwa światy to walka o uznanie mowy śląskiej za język regionalny, który w różnym stopniu może stać się kompetencją wyróżniającą zarówno śląskiej narodowości, jak i autonomii Górnego Śląska.

ABSTRACT

The difficult and complicated history of Upper Silesia, especially changes in state affiliation, created in the native population the need of a stable identity that would resist political transformations. This led to the formation of the Silesian community, which the latest national census (2011) estimated at 817 thousand. The number is a substantial argument in the strife of Silesians for the recognition of their Silesian nationality, all the more so, since according to the law on national and ethnic minorities and regional language Upper Silesians are neither an ethnic nor a national minority. Hitherto endeavors to register the Silesian nationality proved unsuccessful. But Silesians persist in their efforts. They preserve their cultural system and strive for the recognition of the Silesian idiom as a regional language. Culture and language are important elements defining nationality and Upper Silesians are aware of the fact. In their activity they are supported among others by the Movement for Silesian Autonomy (Ruch Autonomii Śląska), which in its aspiration to the autonomy of Upper Silesia does not forget about the Silesian tradition and above all about the language.